

¹ Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199–1349 рр.): Монографія. – Львів, 2006. – С. 232–233.

² Akta grodzkie i ziemskie. – Т. VII. – Lwów, 1878. – Арк. 784.

³ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. – Львів, 2004. – С. 781;

⁴ ЦДАІ України у Львові, ф. 15, оп. 1, спр. 151. – Арк. 2302-2306.

⁵ Там само. – Арк. 784.

⁶ *Цветкова Ю.* Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права / І. Безклубий, Н. Вангородська, О. Верник, О. Вовк, О. Ковальчук, О. Костенко, В. Котюк, В. Самохвалов, Ю. Цветкова / За ред. І. Безклубого. – Ч. II. – К., 2007. – С. 144-145.

⁷ *Орач С. М., Тищик Б. Й.* Основи римського приватного права. Навч. посіб. – Львів, 2000. – С. 19.

⁸ *Харитонов Є. О.* Рецепція римського приватного права. – Одеса, 1997.

⁹ *Цветкова Ю.* Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права / І. Безклубий, Н. Вангородська, О. Верник, О. Вовк, О. Ковальчук, О. Костенко, В. Котюк, В. Самохвалов, Ю. Цветкова / За ред. І. Безклубого. – Ч. II. – К., 2007. – С. 44-145.

¹⁰ Там само. – С. 144-145.

Отримано 17.12.2008

Резюме

В статті раскрыт генезис і еволюція источников права в Галиції в составе Польского королевства до введення польского права и создания в Галиції русского воеводства. Проанализированы самые важные источники права, которые применялись в исследуемый период.

В. М. ВОВК

Вікторія Миколаївна Вовк, кандидат філософських наук, доцент, начальник кафедри Київського національного університету внутрішніх справ

ТІЛО РАБА ЯК ФЕНОМЕН ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ДРЕВНЬОГО РИМУ)

Римська культура (в широкому розумінні) належить до унікальних творінь людства, які виправдано можна назвати чудесами світу. Тривалий час феномен римської культури розглядався однобоко та спрощено, але сьогодні в умовах методологічного плюралізму та поліцентризму стає можливим розгляд багатьох феноменів з точки зору неklasичних наукових підходів. Донедавна не могло бути і мови про розгляд соціальних феноменів з точки зору повсякденності і такого її аспекту як тілесність, яка і сама трактувалась в межах методологічного монометодологізму. Нам видається, що ще не здійснений аналіз явищ правової культури, і зокрема рабства в Римі, відповідно до сучасного розуміння повсякденності.

Проблемі рабства в древньому Римі присвячена велика кількість монографічної, наукової та навчально-наукової літератури. Серед дослідників феномену римського рабства в історичному аспекті вирізняються праці антикознавців І. Маяк, Л. Кофанова, С. Утченка, В. Ковальова; філософське осмислення питання рабства можна віднайти у філософській концепції Цицерона, Г. В. Ф. Гегеля; питання соціо-правової стратифікації римського суспільства в цілому та проблеми рабства висвітлюються в працях Р. Калужного, В. Макаруча, О. Підпригори, Є. Харитонова, Г. Гарридо, Ю. Барона та ін.; зобра-

ження реалій рабського існування засобами художньої літератури віднаходимо у творах Плавта, Теренція.

Не заперечуючи всі наукову доробки з даної проблеми, все ж варто зауважити, що у філософсько-правовому розрізі та з точки зору тілесності* феномен рабства майже не розглядався.

Метою даної статті є розгляд римського рабства з філософсько-правових позицій та прагнення представити рабство через тіло як вимір римської повсякденності.

Об'єктом дослідження є римське рабство як явище конкретної соціокультурної ситуації.

Предметом дослідження є тіло римського раба як соціокультурний феномен.

Говорити про тіло раба в Римі можна зі спроби помислити його в межах соціокультурного контексту та антропологічно трактованої техніки**»: «соціальні техніки формують певні тілесні практики і відповідне розуміння тіла»¹. М. Фуко, спираючись на доробки Ю. Хабермаса, розглядає три традиційні види технік: які «працюють» в кожному суспільстві: 1) техніки, які дозволяють виробляти речі, змінювати їх, або маніпулювати ними (техніки виробництва); 2) техніки, які дозволяють використовувати системи знаків (техніки сигнафікації або комунікації); 3) техніки, які дозволяють визначити поведінку індивідів, задавати їм певні кінцеві цілі і завдання (техніка подчинення) – доповнюючи їх ще четвертим видом. Цим четвертим видом технік є «техніки, які дозволяють індивідам здійснювати – їх самим – певну кількість операцій на своєму тілі, душі, думках і поведінці, і при цьому так, щоб здійснювати в собі певну трансформацію, зміни і досягати певного стану досконалості...(техніки себе)»². Останній вид технік не може бути визначений інструментально.

В контексті нашого дослідження особливо актуальними є перший, третій і четвертий вид технік впливу на тіло. При цьому тіло визнається об'єктом впливу, а самі практики носять інструментальний характер³.

Техніки виробництва є однією із онтологічних передумов існування суспільства як такого, оскільки кожне суспільство обирає властиві для нього самого техніки виробництва. Для давньоримського суспільства, заснованого на рабовласницькому способі виробництва, раб був основною одиницею всього виробничого циклу: він був засобом і знаряддям праці, а інколи й результатом виробництва. В часи Катона були урізані права рабів на відпочинок у святкові дні. Дані права до цього врегульовувалися сакральним правом, але воно було доповнене рядом поправок. Таким чином, раб остаточно перетворювався в засіб виробництва, з яким власник міг робити що завгодно, керуючись лише міркуваннями власної вигоди. Архаїчне право, легітимізуючи рабство і визнаючи раба річчю, все ж вважало раба як таким, що перебуває *in dominica potestate* так само, як були *patris potestate* підвладні члени сім'ї, але не речі власника, підтвердження чого є охорона нормами сакрального права місце захороніння тіла раба.

Якщо в архаїчний період раб і господар співіснують, то в класичний період вони є антиподами. Власник має право не у відношенні раба, а на раба, так як на тварину або будь-яку матеріальну річ. Але, враховуючи особливість раба як речі, наділеної розумом і волею, римське право не допускає використання у відношенні раба правових норм про матеріальні речі, а створює таку сукупність норм, яка називається особистим та майновим положенням раба в римською приватному праві. Раб як об'єкт права не має права на своє власне тіло. Тіло раба – це товар, який можна вигідно купити чи продати (в залежності від показників ціни на рабів в I ст. коливалися від 250 до 2500 денаріїв. 1 денарій = 4 сестерції = 16 асси). Навіть покалічене або мертве тіло раба може бути джерелом збагачення або компенсації завданих збитків. Каліцтво чи вбивство раба розцінюється як збиток, завданий власникові раба: Закони XII таблиць передбачають штраф за поламану руку раба – 150 ассів; знаменитий Аквілій закон (перша чверть III ст. до н.е.) гласив: «Якщо хтось протиправно уб'є чужого раба, або чужу рабиню, або

---

* Змістовне наповнення понять «тіло» і «тілесність» суттєво відрізняються.

** Таке розуміння технік відрізняється від розуміння техніки М. Хайдеггером та В. М. Розіна.

четвероноге, або скот, то нехай буде він присуджений дати власнику стільки міді, скільки було найвищою вартістю цього в даному році»⁴.

Правове положення рабів визначалося принципом *Servi res sunt*: раби – речі. В силу цього раби не можуть мати жодних публічних прав і вони не несуть жодних публічних обов'язків (їм не доступна служба в армії, вони не платять податки), оскільки не визнаються особами (*pro nullis habentur*). Відповідно до положень класичного римського права, раб вважався річчю тілесною (*corporals*), тобто такою яку можна відчувати на дотик (*guae tangi possung*).

За суто римською класифікацією раб є манципною річчю (*res mancipi*) на рівні з такими речами як «земельні ділянки на італійській землі і притому як сільські, якими вважаються обійстя, так і міські, яким є будинок; також права сільських ділянок, наприклад, дорога, стежка, прогін, водогін; також раби і четвероногі, які приручаються до упряжі або ярма...» (Ульпіан). А також раби були речами в обороті (*res in commercio*), тобто такі речі, які складають об'єкти приватної власності: вони могли бути предметами обміну, обороту за оцінкою.

У сфері майнових відношень раб, тобто як просторова річ, може бути об'єктом права власності індивідуальної і спільної, узуфрукта і закладу. При особистому узуфрукті, узуфруктарій мав право користуватися як самою річчю (*uti*), так і вилучати з неї плоди (*frui*), не пошкоджуючи при цьому саму річ⁵. Як закладна річ, раб був речовим забезпеченням вимог кредитора. До нас дійшов текст фидуціарної угоди, яка відноситься до I-III ст.н.е. Боржником є деякий Л. Баян, кредитором Л. Тицій в особі його раба Дама, предмет закладу – обістя Баяна: «Дама, раб Л. Тиція, одержав від А. Баяна по манципії фидуціарно (довірчо) за одну монету обістя і за одну монету раба Мідаса в присутності ваговщика і свідків. При цьому було домовлено, щоб це обістя і раб служили закладом в забезпечення грошей, які Тицій дав в борг Баяну, впредь до повної оплати цих грошей. У випадку неплатежу грошей в срок, Тицій має право продати це обістя і раба»⁶.

Раб міг бути і предметом угод: куплі-продажу, найму речей тощо. Римська класична література вустами Марциала розповідає:

*Продав вчора свого за дванадцять тисяч раба ти,
Щоб пообідать разок, Калліодор, добре.
Але не добрий обід твій: в чотири фунта барвена
Блюдом була основним і прикрасою столу.
Хочеться крикнуть тобі: «Мерзотник, це зовсім не риба:
Тут твій раб! А сам ти, Калліодор, людоїд!»* ⁷*

Фізична залежність раба від рабовласника мала негативний вплив як на самого раба, так і на його власника. В. Федорова вважає, що античний світ розумів, що рабство вбиває в людині її найкращі якості. В древньому Римі положення рабів було набагато тяжкішим, аніж в Афінах (в демократичних Афінах в V-IV ст. до н.е. неможна було ані бити раба, ані убивати його⁸. В Римі ж, раб був повною власністю господаря, який мав право робити з ним що завгодно. Основним девізом римського права була теза: «Все, що належить рабу, належить його власнику». Раб був специфічною річчю: він був наділений свідомою волею і здатним служити інтересам господаря шляхом прояву цієї волі. Якщо в древність раб – це знаряддя праці, яке наділене здатністю говорити, то в нових економічних умовах стало очевидно, що за допомогою раба господар може розширити коло своїх правових відносин. За рабом стали визнавати здатність вступати в майнові угоди (*ex persona domini*), створюючи за допомогою цих угод права для своїх власників. Власник міг пред'являти позови з таких угод, ніби він сам їх укладав, але при цьому зобов'язання із здійснених рабом угод для власника не виникали.

Техніка покори. Ієрархізований соціальний світ Риму з необхідністю передбачав наявність такої категорії людей, які б за визначенням перебували у стані покори. Невиконання програмних дій вказаною категорією людей розцінюється не тільки як непо-

* Переклади в тексті В. М. Вовк.

слух, але і як посягання на встановлений Порядок. Тому для унеможливлення проявів неслуху використовуються репресивні заходи та апробовані засоби дресури, які «виконують» і формують раба через безпосередній вплив на його тіло: фізичний біль (визнається найефективнішим засобом), таврування, шрами тощо.

Людське тіло з самого початку виступає межею зовнішнього і внутрішнього. Влада, маючи на це право, маркує і розмічує шкіру людини. На думку Ніцше, влада «впікає» закон у душу людини. Історія тілесних покарань уможлиблює розуміння не тільки права, але і моралі конкретного суспільства, оскільки від контролю за зовнішньою оболонкою – тілом, культура переходить до контролю бажань і переживань. Влада здатна здійснюватися в формі «символічної картографії як тілесних, так і духовних бажань»⁹.

Римська влада засновується на примусі і тілесному покаранні, тому під громадський контроль підпадають насамперед зовнішність і манери. Знаковість рабського тіла в римському правовому просторі представлена великою кількістю рубців та шрамів. Сліди на тілі є юридично значимими: щоб знайти рабів-втікачів «магістрату передаються (власником рабів) їх імена, прикмети і показання (рабів) про те, кому вони належать, щоб раби-втікачі могли бути легко впізнані і захоплені; під словом «прикмети» розуміються і рубці...»¹⁰ Тіло раба, поверхня якого зберігала сліди тортур або була таврована гарячим залізом, було підгрунтям не надавати йому статусу римського громадянина або латина навіть, якщо фактично раб був відпущений на волю власником, який володів ним по *ius Quiritium* і *ius gentium**. Таким чином, таврований раб був приречений виконувати предписану юридичну роль незалежно від власних душевних диспозицій.

Техніки себе. Великий арсенал інструментальних практик не може повністю задовольнити потреби суспільства в наявності очікуваних тіл, необхідних для існування саме цього конкретного суспільства. Для цього має відбутися трансформація себе, тобто необхідно заново відкривати своє тіло: потрібно по-новому навчитися рухатися, розпоряджатися своєю енергією, звикнути до певних поз тіла. Раб має сам трансформувати себе як ззовні, так і внутрішньо). Від раба вимагалось приведення себе, свого тіла і якостей, і норовів у відповідність із його місцем в соціальній ієрархії. Суспільство перебуває в постійному очікуванні дій раба, які уже є стандартизованими ролевими програмами:

*Хороший раб налаштовувати повинен по хазяєвам,
Що вони, тим він повинен бути, перейнявши їх обличчя:
Веселі – будь і сам веселий; горе їм – тобі печаль*¹¹.

М. Морабіто, аналізуючи текст «Дигест», звернув увагу на відображені в ньому стереотипи поведінки і відношення рабів з господарями та третіми особами. Підрахунок відповідних параграфів показує, що про хороші стосунки свідчать всього 10% досліджуваних параграфів і лише 20% тих параграфів, які присвячені взаємостосункам рабів і третіх осіб.

Найрізноманітніші фізичні покарання для раба були ефективними засобами дресури тіла безправного. Рабське тіло повинне чутливо реагувати на суспільні потреби, завжди бути готовим до виконання тієї чи іншої роботи. Арсенал тортур дозволяв сформувати у безправного очікувану ролеву поведінку. Плавт вкладає у уста Мессеніона із «Двох Мехемів» своєрідний аксіологічний шерек переваг раба, які є своєрідним кодексом виживання: набагато приємніше багато їсти, аніж бути битим; краще не лінькуватися, бо інакше господар відправить його працювати на млин, а ще тут і колодки, і голод, і холод, і батіг. Висока ймовірність одержати покарання без провини породжує страх, тому набагато прийнятніше «добрим бути слугою», «приємніше поїдять хліба»¹²

Зігнута спина раба, це не тільки незручна поза для тіла, це символ покори, приреченості і разом з тим, одна з можливостей уникнути покарання. «Прозорість» рабського життя та передбачуваність свого майбутнього «читаються» в словах Скелера:

---

* Статус такого вільновідпущеника за законом Енія Сенція (4 р. н.е.) прирівнювався до статусу іноземців, які здалися римському народу. Раби, які піддалися тавруванню, відносилися після звільнення до числа *peregrine dediticii* і висилалися з Риму.

*Я знаю сам, що мені могила – дуба.
На ній помер мій батько, мій дід, і прадід, і прапрадід¹³.*

З цієї точки зору технікою є те, що нами на перший погляд технікою не вважається. Наприклад, система виховання і система навчання, а також ціленаправлене «вирощування» потрібних тіл. В Римі ці техніки були дуже поширені (для того, щоб раб став гладіатором замало зовнішнього, зазвичай, фізичного впливу). В II – I ст.ст. до н.е. зросла роль внутрішніх джерел рабства, тому зацікавлені у збільшенні рабської армії роботодавці пішли на зміну побутового положення рабів: в сільських маєтках і в містах збільшилась кількість жінок-рабинь; рабам було дозволено створювати подібність сім'ї. Діти-раби (верни) були слухняними, навчені якійсь справі, прив'язані до місця проживання своїх батьків, а тому дуже високо цінувалися на невільницьких ринках. В «Дигестах» немає інформації про динаміку росту або зменшення доморощених рабів, але можна віднайти відомості про те, що діти-раби найчастіше фігурують як предмет куплі-продажу, а також інших цивільно-правових операцій (передачі по легату, дарування, узуфрукту, вони могли бути включеними до приданого).

Тіло раба страшить вільних високим ступенем ймовірності: рабом може стати кожний незалежно від місця народження, кольору шкіри і т.п. Транстериторіальність рабства втягує в свою орбіту найрізноманітніші народи і народності. В період імперії раби не представляли однорідної маси в етнічному відношенні: «Гай Юлій Мігдоній, родом парфянин, народжений вільним, захоплений у полон у дорослому віці і привезений на римську територію,» – промовляє до нас текст епітафії¹⁴. Раб немає ані расової, ані національної приналежності, статус раба зрівнює й галла, і франка, і африканця. Овідій у своїй реалістичній поемі «Сніданок» («Moretum») змальовує портрет рабині:

*Все обличчя раби видавало в ній африканку:
Темна шкіра, волосся витки і товсті губи,
Впалий живіт, і плеч ширини, і висячі груди,
І при широкій стіпні не в міру тонкі бедра¹⁵.*

На прикладі «дії» тіла раба в межах римської правової дійсності ми намагалися продемонструвати недостатню увагу науковців до проблем повсякденності у дослідженні правових явищ та звернути увагу на необхідність використання неklasичних і нетрадиційних методологічних підходів до вивчення тілесних практик в сфері права як можливості реалізації наявних світоглядно-ідеологічних настанов конкретного суспільства.

¹ Огурцов А. П. // Новая философская энциклопедия. Т.4. – М. – С. 28.

² Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. – М., 1996. – С. 257-260, 262.

³ Памятники римского права. Т. 1. – М.: Зерцало, 1997. – 607 с.

⁴ Римское частное право: Учебник / Под. ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юрист, 2000. – 544 с – С. 339.

⁵ Марциал М. В. Эпиграммы / Пер. с лат. Ф.Петровського. – Х.: Фолио; М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000.

⁶ Федорова Е. В. Люди императорского Рима. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – С. 14.

⁷ Марков Б. В. Храм и рынок. Человек в пространстве культуры. – СПб.: Алетейя, 1999. – С. 35

⁸ Памятники римского права. – Т.1 – М.: Зерцало, 1997. – С. 342

⁹ Плавт. Комедии. Т.1: Пер. с лат. / Коммент. И. Ульяновой. – М.: Искусство, 1987. – С. 97.

¹⁰ Там само. – С. 329.

¹¹ Вказана праця.

¹² Федорова Е. В. Вказана праця. – С. 21.

¹³ Ошеров С. А. Крестьянский быт в поэме «Moretum» // Быт и история в Античности. – М.: Наука, 1988. – 272 с.

Отримано 27.06.2008

Резюме

Стаття розкриває проблеми телесности в сфері діявства римського права. Автора на примере существования и функционирования раба как телесного существа исследует основные общественные практики: практики производства, техники подчинения и техники себя. Доказывается, что человеческое тело обладает не только ландшафтно-семантическим значением, но надделено и юридико-правовым смыслом, который зависит от социокультурного контекста.

М. М. БЕДРІЙ

Мар'ян Миронович Бедрій, магістр права

ОСНОВНІ ОЗНАКИ УКРАЇНСЬКИХ КОПНИХ СУДІВ (XIV – XVIII ст.)

У сучасних умовах зростає інтерес до вивчення й узагальнення національного та міжнародного досвіду організації і здійснення судочинства, участі в ньому представників громадськості, що відповідає умовам демократичного розвитку. Відкритість і гласність судового процесу є невід'ємними атрибутами правової системи демократичної держави. Україна має певний досвід у цій сфері, який варто використовувати в доцільних межах. Значний інтерес у цьому представляє історія копного суду і порядку здійснення копного судочинства.

Значний внесок у вивчення історії становлення та розвитку копних судів на українських землях здійснили О. Єфименко, М. Іванішев, Р. Лашенко, Ф. Леонтович, Я. Падох, І. Черкаський, А. Яковлів та ін. Однак дана тема вимагає детальнішого дослідження, оскільки абсолютна більшість існуючих праць висвітлює діяльність цих органів на території Волині та Полісся, залишаючи поза увагою через певні об'єктивні причини Галичину, Поділля, Брацлавщину, Чернігівщину тощо. Водночас існують інші аспекти представлені наукової проблеми, які ще не отримали свого відображення у наукових публікаціях.

Метою цієї статті є виокремлення основних ознак копного суду, які б дозволили відмежувати його від подібних державно-правових інститутів і явищ (додержавних судів, вервних судів, зборових судів, самосудів і т.д.), а також формулювання на їх основі максимального точного визначення поняття «копний суд».

1. Звичаєвий характер.

Звичаєвий характер копного суду був зумовлений його давнім походженням. Значна частина елементів цього правового інституту зародились у додержавний період, активно застосовувались обцинними судами східних слов'ян, а потім вервними судами Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Так, можна припустити, що гоніння сліду (слідча дія на стадії гарячої копи) зародилась ще в епоху скотарства та кочівництва праукраїнців, коли переслідування злочинця за його слідами усією громадою (общиною) часто застосовувалось. Це зручне та гнучке переміщення в просторі було цілком логічним в умовах неосілого способу життя східних слов'ян.

Один з авторитетних правознавців української діаспори А. Яковлів, вказуючи на роль звичаєвого права у практиці копних судів, називав слідчі дії копного судочинства різновидом українських народних обрядів. Історичні джерела, що зберегли до наших часів відомості про діяльність українських копних судів, свідчать, що не тільки судді (що само собою зрозуміло), але й сторони та громада на суді під час здійснення судочинства виявляли досконале знання українського звичаєвого права; сторони у процесі часто цитували правові звичаєві норми, переказуючи їх зміст у стислих реченнях. Шляхом тривалого застосування ці речення перетворилися у стислі, але надзвичайно змістовні, красномовні правові формули, в яких викристалізувалися основні принципи звичаєвого права й народної правосвідомості. Ці юридичні формули увійшли згодом до загального вжитку українського народу та стали народними наказами!

Копний суд вчені визначають по-різному: як правовий звичай, як звичаєво-правовий інститут тощо. І. Черкаський писав про існування окремої галузі, яку назвав «копне пра-